

СМУЩИНСЬКА І. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФРАНЦУЗЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ: СЛОВОСКЛАДАННЯ ТА ТЕЛЕСКОПІЯ

У статті аналізуються проблеми сучасного французького словотворення та можливості формування нових слів через словоскладання та телескопію. Особлива увага приділяється різним підходам до аналізу та інтерпретації зазначеного мовного феномену.

Ключові слова: словоскладання, телескопія, складне слово, слово-валіза.

В статье анализируются проблемы современного французского словообразования и возможности формирования новых слов способом словосложения и телескопии. Особое внимание уделяется разным подходам к анализу и интерпретации данного языкового явления.

Ключевые слова: словосложение, телескопия, сложное слово, слово-чемодан.

The following article analyses the problems of word-formation in the French language and possibilities of formation of new words by means of compounding and telescoping. A special attention is paid to different approaches concerning the analysis and interpretation of the above-mentioned language phenomenon.

Key words: compounding, telescoping, compound word, portmanteau word.

Актуальність. Проблеми французького словотворення не раз привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців, можна назвати хоча б відому працю "Словообразование в современном французском языке" Е.А.Халіфман, Т.С.Макеєвої та О.В.Раєвської [1], однак для більшості з цих наукових розвідок характерними є два такі моменти: по-перше, постулюється значне переважання афіксального типу словотворення, а по-друге, має місце нерозрізнення словоскладання та телескопії. На основі вищесказаного, а також прикладів, що їх надає сучасний французький медійний дискурс, актуальним є переосмислення загальноприйнятих наукових положень.

Мета. Зважаючи на бурхливий розвиток французького медійного дискурсу у ХХІ столітті, а також спираючись на проведений аналіз засобів словотворення, яким він надає перевагу, основною метою нашої невеликої наукової розвідки є доведення того факту, що словоскладання та телескопія стають основними способами творення французьких неологізмів, okazіоналізмів та гапаксів.

Отже, **основний об'єкт** – сучасне французьке словотворення.

Предмет аналізу – словоскладання та телескопія як основні способи французького словотворення.

Матеріал дослідження – мова сучасної французької преси.

Наукова новизна полягає перш за все в тому, що доводиться пріоритетний характер словоскладання при творенні нових слів у французькій мові, а також пропонується розмежування його видів та форм з аналізом відмінностей від телескопії як іншого способу словотворення.

Отже, перша теза нашої статті стосується того факту, що лексичний склад будь-якої мови, в тому числі французької та української, включає *три основні типи слів – прості, похідні та складні*, що можна розглядати як певну *мовну універсалію*. Останні і є результатом такого словотвірного процесу як словоскладання.

Друга теза повинна стосуватися визначення такої мовної одиниці як "*складне слово*", і тут французька, українська та російська лексикології демонструють досить широку неоднотайність. Спільною тезою можна вважати розуміння складного слова як такого, що представляє собою певну єдність з точки зору смислу, форми, граматики та фонетики; це одне семантичне ціле, одна ритмічна група і один член речення, наприклад:

lexicologie, chemin de fer, pomme de terre, eau douce, poste de télévision, pince à linge, brosse à dents, fer à repasser, fer à cheval, sac à dos, chaise longue, choucroute, pot-au-feu, arc-en-ciel, gratte-ciel, heure bleue, porte-parole, brise-glace(s), chauve-souris, arrière-pensée, bon-marché, crayon-encre, produit brut, lieutenant-interprète, maître d'hôtel, chef-d'œuvre, garde du corps, fusil-mitrailleur, etc.

Той факт, що у складних словах виражається *одне поняття*, доводиться простим порівнянням мовних одиниць різних мов, де часто те саме поняття виражається різними одиницями, чи простими, чи складними, наприклад:

tire-bouchon – штопор,

tire-ligne – рейсфедер,

chef d'œuvre – шедевр,

і навпаки:

токау – токайське вино,

tôle – листове залізо,

toilerie – полотняна фабрика тощо.

Однак стосовно того, наскільки "єдиною" повинна бути *форма* і як її можна інтерпретувати, думки науковців розходяться. Так, французькі вчені пропонують погляд на словоскладання як на синтетичний спосіб (!) творення нових слів через поєднання як двох (або декількох) самостійних слів типу *jupe-culotte*, *sang bleu*, *sèche-cheveux*, *chemin de fer*, так і декількох коренів типу *philosophie*, *hormonothérapie*, *autoradio*, *xénophobe* тощо.

Відповідно, з *погляду орфографії* форма складного слова може бути:

- спаяною, написаною як одне слово (певним чином таке слово нагадує просте, і тому визнається не всіма як слово "складне"): *portefeuille*, *eurovision*, *clairvoyant*, *autoradio*, *vraisemblance*, *entreprendre*, *monsieur*, *soucoupe*, *vinaigre*, *gentilhomme*,
- через ризик (таку модель складного слова можна визнати як прототипову, оскільки визнається всіма лексикологами): *porte-plume*, *perce-neige*, *chou-fleur*, *chou-rave*, *porte-fenêtre*, *poisson-chat*, *timbre-poste*, *ville-dortoir*, *eau-de-vie*, *aigre-doux*, *petit fils*, *cache-nez*, *chauve-souris*, *bateau-phare*,
- через прийменник (що, відповідно, нагадує аналітичний, чи синтаксичний, спосіб словотвору): *brosse à dent*, *sac à dos*, *boîte à chapeaux*, *pot à lait*, *pomme de terre*, *moulin à vent*, *pomme de terre*, *tête de pont*, *fer à repasser*,
- нарешті, безсполучниковою, з відсутністю графічного з'єднання типу: *assurance vieillesse*, *impôt sécheresse*, *sac poubelle*, *cas type*, *kilos fast-food* тощо.

І саме остання модель є найузуальнішим типом творення нових слів у сучасній французькій пресі та рекламі, що, власне, пояснюється її можливістю поєднання найрізноманітніших форм слів та основ з метою створення нових концептів і понять, наприклад:

"Journaliste tout-terrain, aussi à l'aise avenue Montaigne pour une interview mode qu'en pleine montagne corse pour un reportage voyage, Sibylle Grandchamp est l'une des très jolies plumes d'Air France Madame" (Air France Madame, 2011).

"Au fil des pages de ce numéro spécial mode, nous voilà rhabillées pour l'hiver" (Air France Madame, 2011).

"Le pull chaussette est à la fête" (publicité 2011).

"Perfection lumière. La perfection n'a jamais été aussi simple. Chanel" (publicité 2011).

Як наслідок, така модель пропонує два різні типи з синтаксичної точки зору:

- слова, що ввійшли до складу, є незалежними типу: *porte-fenêtre, oiseau-mouche, chien-loup, balai-brosse, chou-rave, chou-fleur, café-concert, abri-neige, wagon-lit, avion-radar, signal-bruit, français-russe,*
- одне слово підпорядковується іншому: *timbre-poste, brosse à dent, sac à dos, toit de chaume, cerf-volant, eau-de-vie, coffre fort, amour-propre, sans-froid, etc.*

Як вже зазначалося вище, французькі лексикологи схильні до широкого розуміння складного слова, яким вважається будь-який стійкий вираз, що виражає одне поняття. Російські лексикологи, спираючися на праці В.В.Виноградова, з цим не погоджуються, відносячи такі вирази чи до фразеологізмів чи до словосполучень. Проф. О.І.Смирницький зокрема наполягав на формальному критерії морфологічної цілісності складного слова і категоричній відсутності будь-яких синтаксичних відношень між його складовими. Відповідно, Н.М.Лопатнікова і Н.А.Мовшович, автори російського видання "Лексикології сучасної французької мови" [2:109-110], слова другого типу як-от *timbre-poste*, всупереч французьким підходам, розглядають як словосполучення, а не як складні слова.

З іншого боку, французькі дослідники і до сьогодні не є одностайними щодо розуміння таких слів як *avant-scène, avant-guerre* чи *arrière-pays, arrière-pensée, hypermarché* тощо, тобто слів з компонентами латинського чи грецького походження, відносячи їх то до складних слів, то до префіксоїдів [див., напр.: 3].

Якщо ж підтримати думку проф. З.Н.Левіта [4] про те, що словоскладання поєднує самостійні слова, а **аналітичне словотворення** понятійне слово із службовим, відповідно, *faire peur, avoir besoin, faire mal, avec fermeté* розуміються як аналітичні слова, оскільки дієслово тут виступає у значенні "дієслівного суфікса", тоді наступною тезою російських лексикологів буде та, що словоскладання утворює лише **іменники та прикметники** [4; 5]. Французькі ж науковці, підтримуючи більш широке розуміння проблеми, називають серед складних слів і дієслова типу *avoir lieu*,

prendre froid, rendre gorge, tenir conseil, prendre note, і прислівники *petit-à-petit, tout à fait, peu ou prou, à toute allure, à gorge déployée, bientôt, quelquefois, dessous, là-bas, pourquoi, en revanche, de travers, par hasard, de gré ou de force, de temps en temps, au hasard, d'autre part*, і займенники *quelque chose, quelqu'un, n'importe qui*, і прийменники та сполучники типу *quant à, depuis, par-delà, hormis, au-dessus de, à même, grâce à, faute de, de manière à, en faveur de, dans le but de, bien que, parce que, afin que, alors que, pour que, sauf que, en sorte que, à condition que, à seule fin que, comme si, en effet, par conséquent, du coup* тощо [див.: 3], хоч і не відмовляючись від терміна "locution".

Повертаючись до сучасних складних новотворів, зазначимо, що більшість безсполучникових одиниць є:

- складними одиницями іменникового типу,
- часто це є одиниці термінологічного характеру,
- при цьому їх основою часто виступає метафора.

Наприклад:

sang-froid, poule mouillée, homme grenouille, poisson-chat, oiseau-lire, fauteuil-crapaud, papier-pelure, organisation-parapluie, (parler) petit-nègre, enfants de la promesse, lèche-bottes (= підлабузник), casse-pattes (= алкоголь, що валить з ніг), bec-de-cane, queue-de-cheval, femme-tigresse (стаття у журналі "Elle", присвячена Юлії Тимошенко, так і називається "*Ioulia la tigresse*") тощо.

Певною частиною таких нових слів виступають назви професій, що стали актуальними у ХХ століття:

garde-malade, garde du corps, garde-chasse, aide-comptable, portedrapeau, porte-parole, attaché de presse, etc.

Часто така нова назва побудована через **компресію**, що відповідає відомій "теорії еліпсису", запропонованій Арсеном Дарместетером щодо походження складних слів, хоч і розкритикованої пізніше Альбером Доза:

*médecin-dentiste (= médecin qui est dentiste),
monteur-levageur (= monteur qui est à la fois levageur),
attaque-mitrailleuse (= attaque qui s'accomplit avec des mitrailleuses),*

voiture tous terrains (= voiture pour tous les terrains),

timbre-poste (= timbre de poste ou par la poste),

coin rangement (= un coin pour le rangement, un endroit qui permette le rangement), etc.

Треба відзначити, що найпродуктивнішою моделлю у ХХ столітті була модель **Verbe + Nom**, через яку було створено значну кількість складних слів:

perce-neige, porte-clés, porte-drapeau, garde du corps, garde-robe, vide-ordures, épluche-légumes, tire-bouchon, brise-glace, gratte-ciel, chasse-neige, tourne-disques, essuie-main, coupe-papier, etc.

Назвемо хоча б слова, утворені із дієсловом **porter** і зафіксовані словником:

porte-affiche, porte-aigle, porte-aiguille, porte-allumettes, porte-autos, porte-avions, porte-bagages, porte-balais, porte-bouteille, porte-clés, etc.

Наведемо ще деякі неологізми ХХ століття, утворені на основі інших дієслів:

cache-radiateur, essuie-glace, couvre-lit, lance-bombes, lance-missiles, lave-vaisselle, lave-linge, lave-glace, porte-bébé, porte-aéronefs, remue-méninges, etc.

З семантичної точки зору така модель, як правило, показує певну дію спрямовану на об'єкт:

un porte-avions (= quelque chose qui porte des avions),

un couvre-lit (= quelque chose qui couvre le lit),

un cache-nez (= quelque chose qui cache le nez), etc.

Як вже зазначалося, було утворено:

- багато термінів: військових (*lance-torpilles, garde-frontière*), технічних (*porte-bagages, ouvre-boîte, brise-pierres, brise-béton, garde-boue*), медичних та біологічних (*compte-gouttes, garde-bœuf*) тощо,
- багато слів повсякденного життя (*garde-robe, garde-boutique, garde-nappe, lave-vaisselle, tire-bouchon, cure-dent, porte-cigare*),
- і навіть, слів розмовного стилю з яскраво вираженою експресивністю: *casse-pipe (= mort, guerre, danger), attrape-nigaud (= farce), pousse-café (= petit verre de liqueur qu'on prend après le café), trouble-fête, traîne-savate (= fainéant), etc.*

Однак за численними свідченнями ця модель давно поступилася моделі *Nom + Nom*, яка утворила у ХХ столітті в два рази більше слів, ніж модель попередня (зокрема слів термінологічного характеру) [див., напр.: 5:157]:

réunion-débat, table-buffet, montre-réveil, coin-bureau, roman-fleuve, wagon-bar, histoire-fiction, tissu-éponge, camion-citerne, jupe-paréo, tennis-bisiness, etc.

Численні приклади надає арго і розмовне мовлення:

chiendent (= difficulté), chien-chien (= petit chien), chiftire (= chiffon), chinetoc (= chinois), grippe-sous, cernes-valises, cuisse-dame, copin-cul, gros-cul, vif-argent, etc.

Моделі ж *Préposition + Nom* та *Adjectif + Nom* демонструють дуже рідкі випадки:

bas-relief, plate-forme, basse-cour, avant-garde, arrière-cour, à la garçonnet, etc.

Треба відзначити, що французька орфографія останнім часом рекомендує написання складних слів як одне слово, без риски, зокрема це стосується слів з дієсловом *porter* типу *portemonnaie*, вже зафіксованими є *portefeuille* та *portemanteau* [3:170], а також трансформація *sous-estimer* → *sousestimer*.

Багато злитих форм було утворено і продовжує утворюватися **на основі грецьких та латинських слів із "голосною-зв'язкою"**:

- "о" у словах грецького походження (*lexicologie, sémiologie, photométrie, radiographie, agronomie, pseudonyme, bibliophile, aéromètre, hydroplane, phonographe, magnétophone, filmscope, technocrate*),
- "і" у словах латинського походження (*multiforme, agriculture, capricorne, carnivore, herbivore, viticulture, tirannicide*).

У науковій термінології слова з грецькою основою переважають: так, за даними Ж.Дюбуа, "Малій Робер" зафіксував біля 1000 таких складних слів.

Іноді важко встановити модель і лексико-граматичний клас слів-компонентів, наприклад, "*graphe*" ("*écrire, écriture*"):

biographe ("*vie*" + "*écrire*", "*celui qui écrit la vie*" → N + V),

orthographe ("*correcte*" + "*écriture*" → Adj + N).

Щоб такі слова увійшли до складу французької лексики, їхні компоненти повинні бути використаними більше ніж один раз, напр.: *magnétophone, ionophone, dictaphone, etc.*

Для всіх носіїв мови вони стають справжніми французькими словами, зокрема коли починають утворювати нові складні форми з власне французьким словом:

hydrophile > cinéfile, francophile, etc.

Цілі серії слів було утворено з латинськими компонентами *-cide, -fère, -fuge* та грецькими *-crate, -phile, -phobe, -phone, -thèque*, які часто утворюють "змішані" складні форми, де першим компонентом виступає французьке слово:

cinéphile, discothèque, insecticide, etc.

Серед останніх новотворів можна назвати:

uniprix, unisexe, autoroute, aérographe, radioélément, radiodiffuseur, radiocanal, télécarte, télédistribution, téléspectateur, mondiovision, microsillon, hydroavion, électrochoc, électrothérapie, filmothèque, bureaucratie, etc.

Однак, що цікаво, це не стосується форм *"aristo"* та *"klepto"*, які були використані лише для створення слів *aristocrate* та *kleptomane* [3:181].

Найтиповішою формою "книжного" словоскладання вважається модель N + V : *hydrophile* ("eau" + "aimer"), хоч і модель N + N теж зустрічається: *androgynie* ("homme" + "femme"), *toponyme* ("lieu" + "nom"), *anthropomorphe* ("homme" + "forme"), *métropole* ("mère" + "ville"), *pétrole* ("pierre" + "huile").

Присутність у таких термінологічних композитах латинського чи грецького компоненту часто надає новим словам ознаки "інтернаціональності" і включає їх до рангу слів-інтернаціоналізмів.

Закінчимо нашу невелику розвідку щодо проблеми сучасного словоскладання, навівши ще слова, створені у XX-XXI столітті:

crayon-feutre, ville-dortoir, mot-valise, café-bar, homme-grenouille, hors-concours, hors-piste, après vente, après-shampoing, presse-légumes, tourne-disque, chauffe-eau, pop art, musique pop, pop-corn, jupe-paréo, bar-sandwicherie, flirto-couchouiller, libre-échange, cyber-clients, Net-art, Net-artiste, journaliste-hacker, gagne-petit, pause café, stylobille, assurance-vie, assurance-maladie, pneus neige, satellite espion, allocation-logement, école-pilote, effet choc, etc.

Значне місце серед них, як зазначалося, належить назвам професій:

mathématicien-informaticien, ingénieur-informaticien, architecte-décorateur, médecin-dentiste, monteur-levageur, écrivain-poète, journaliste-littéraire, analyste-programmeur, actrice-mannequin, concepteur-rédacteur, etc.

Особливим елементом французької культури є французька кухня і, відповідно, численні назви страв теж часто утворюються через словоскладання:

pêches à l'impératrice, riz à la reine, artichauts à la diable, couronne d'œufs brouillés, boules de Berlin, perles chinoises, biftecks à la provençale, etc.

Безумовно, певна частка найвживаніших слів утворена на основі "euro-":

eurosceptique, eurochiens, europaque, euros, etc.

"France-Soir" так, наприклад, аналізує появу такого неологізму:

"Il est curieux de noter que le principal néologisme que cet événement a suscité soit le mot "eurosceptiques", servant à qualifier les personnes qui ne croient pas que cette union puisse être réellement sérieuse et efficace..."

Нарешті, сучасна лексикологія відмежовує слова-композиції, утворені на основі повних слів чи коренів, як це зазначалося вище, від **слів-телескопів**, чи **слів-валіз**, коли поєднуються певні "уламки" слів типу:

université + olympiade > universiade,

motorcar + hôtel > motel,

français + anglais > frananglais,

téléphone + carte > télécarte, etc.

При цьому часто відбувається накладання першого і другого елемента, тобто спостерігається наявність спільного елемента, наприклад:

midinette = midi + dinette,

motel = motor + hôtel,

écolection = écologique + collection, etc.

Упізнавання та розуміння таких слів є часто досить складним, оскільки такі "дикі" слова є результатом певної мовної гри, наприклад:

Adidas = *Adi Dassler* (le nom et le prénom du créateur),
nylon = *New York* + *London* (le nom est créé par les inventeurs),
Eurovision = *euro*(péen) + (télé)vision чи *Euro*(pe) + *vision*,
altiport = *alti*(tude) + *port* чи *alti*(tude) + (aéro)port, etc.

Серед слів створених останнім часом можна назвати:

courriel (*courrier électronique*), що замінило "e-mail" у 2003 році,
cybernation = *cybern*(étique) + (autom)ation,

restoroute = *restau*(rant) + *route*,

vertiport = *verti*(cal) + (airo)port (с.-à-d. le terrain destiné à l'atterrissage et au décollage des hélicoptères et des avions à décollage court),

bancatique = *banque* + (inform)atique (с.-à-d. l'ensemble des techniques, visant à automatiser le travail de banque),

claviardage (= *bavardage avec le clavier*),

publireportage (= *publicité + reportage*),

famillionnaires (= *famille de millionnaires*), etc.

Дуже часто слова-валізи мають експресивний чи гумористичний ефект. А те, що така модель передбачає можливість присутності одного повного (не усіченого) слова, ускладнює розмежування словоскладання/телескопія.

Перспективи дослідження. Таким чином, зроблений нами невеличкий огляд проблем французького словоскладання та телескопії показав, що вони потребують прискіпливого аналізу, зокрема перспективою можна вважати розробку моделей, типів, видів як способів словотворення, так і самих слів, отриманих у результаті, а також їхньої семантики, форми, функцій, конотацій тощо. Результати такої праці сприятимуть як глибшому розумінню мов та їх типології, так і перекладацькому аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Халифман Э.А., Макеева Т.С., Раевская О.В. Словообразование в современном французском языке / Халифман Э.А., Макеева Т.С., Раевская О.В. – М.: Высшая школа, 1983. – 128 с.
2. Лопатникова Н.Н., Мовшович Н.А. Лексикология современного французского языка / Лопатникова Н.Н., Мовшович Н.А. – 4-е изд. – М.: Высш. шк., 2001. – 247 с.
3. Lehmann A., Martin-Berthet F. Introduction à la lexicologie. Sémantique et morphologie / Lehmann Alise, Martin-Berthet Françoise. – P.: Nathan, 2002. – 201 p.
4. Левит З.Н. Лексикология французского языка / Левит Зигфрид Натанович. – М.: Высш. школа, 1979. – 160 с.
5. Чекалина Е.М., Ушакова Т.М. Лексикология французского языка / Чекалина Евгения Михайловна. – СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1998. – 236 с.